

СЕРІЙНІ ЗЛОЧИНИ У СИСТЕМІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСОБИ

УДК 343.2/.7:343.23

Постановка проблеми. Сьогодні злочинність являє собою порівняно самостійну та динамічну соціальну систему, елементами якої є конкретні злочини. Одним з таких елементів є серійні злочини, які включають у себе серійні вбивства та серійні зґвалтування. Дані терміни є порівняно новими, попри глибокі історичні корені досліджуваних явищ.

На даний час в науці не існує єдиного підходу до визначення поняття «серійні вбивства». Не згадується про цей термін і в жодному вітчизняному нормативно-правовому акті. Як наслідок, без теоретичної і законодавчої основи неможливо відповідним чином організувати розслідування та розкривати такі злочини. Адже серійні злочини – це особливий вид злочинів проти особи, який вирізняється рядом особливостей, що унеможливають розслідування серійних злочинів за допомогою стандартних методик.

Так, сьогодні серійні злочини не розглядаються як самостійний предмет дослідження. Через призму чинного кримінального законодавства досліджуються лише окремі прояви даного виду злочинності, що нівелює практично всі її якісні ознаки. До серійних злочинів часто відносять явища, які абсолютно не відображають зміст даного поняття.

Завдяки засобам масової інформації дані поняття ввійшли в повсякденний вжиток не тільки спеціалістів, а й звичайного населення. Але, тим не менше, тлумачення їх здійснюється виходячи із загальних уявлень, які протирічать по своїй суті даним категоріям та відображають зовсім не той спектр суспільних відносин, які насправді охоплюють категорії «серійні злочини», «серійні вбивства» та «серійні зґвалтування».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При розгляді питання серійних злочинів використовуються результати теоретичних досліджень таких науковців як: Ю.М. Антонян, Ю.М. Самойлова, А. Бухановський, В.Образцов, Н.С. Модестов, М. Корчовий,

Н.Н. Лавров, С.А. Шалгунова, О.С.Мірошніченко, В. Ісаєнко, О.П. Кучинська, О.А. Логунова, О.В.Александренко, А.Ф. Зелінський, Я.Ю. Кондратьєв, Н.В. Кубрак, В.А.Кузнєцов, В.А. Образцов, а також, Г. Шехтер, Р. Хейзелвуд, Д. Дуглас та Р.Ресслер та ін.

Постановка завдання. Проте недостатньо дослідженими є особливості кримінально-правової охорони життя та статевої свободи чи недоторканості особи саме в частині суспільних відносин, що зумовлені особливостями серійних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серійні злочини на даний час виступають одним із елементів злочинності, яка становить собою порівняно автономну та динамічну соціальну систему. Але дана категорія не розглядається як самостійний предмет дослідження. Через призму чинного кримінального законодавства досліджуються лише окремі прояви даного виду злочинності, що нівелює практично всі її якісні ознаки. До серійних злочинів часто відносять явища, які абсолютно не відображають зміст даного поняття.

Негативно відбивається на розумінні суті серійних вбивств не тільки повна відсутність законодавчого закріплення специфіки досліджуваного явища, а й різноманіття неузгоджених між собою та таких, що прямо суперечать одні одним наукових підходів до розуміння серійних злочинів. Нормативно про існування даної категорії злочинів згадується хіба що в постановах чи інструкціях локального характеру, де дане поняття вживається, але не роз'яснюється.

Терміни «серійний злочин» та «серійний злочинець» почали використовуватись правоохоронними органами США в середині 70-х років минулого століття. Першочергово спеціальні агенти Федерального бюро розслідувань стали розрізняти насильників, які вчиняли багатоепізодні злочини: садисти-некрофіли, людодіди, розчленовувачі і т.д. [1, с. 9].

Що стосується безпосередньо терміну «серійне вбивство», то про нього почав говорити спеціальний агент Федерального Бюро Розслідувань Сполучених Штатів Америки Роберт К. Ресслер, коли під час читання лекцій в Британській поліцейській акаде-

мії, один із присутніх заговорив про «злочини, які ідуть серіями». Ресслер також зазначає, що даний термін має ще один не надто серйозний зміст, який полягає у тому, що вбивства для серійного вбивці, наче для глядача – безкінечні серіали по телебаченню: серійний вбивця не може дочекатися, коли випаде можливість вчинити наступне вбивство [2, с. 104]. Вперше термін «серійний вбивця» було застосовано до Теда Банді, а широко відомим він став після появи Девіда Берковіца, якого газети називали «serial killer» та «serial murderer» [3].

Роберт К. Ресслер не лише займався розслідуванням вбивств, вчинених відомими серійними вбивцями та опублікував серію наукових книг і статей на дану тематику, а й був одним із засновників у 1978 році Наукового відділу Федерального Бюро Розслідувань з дослідження особливостей поведінки злочинців (BSU). Цей «відділ поведінкових структур» включав не лише працівників ФБР, а й психіатрів, психологів та інших спеціалістів. Штаб розташовувався в Академії ФБР на воєнно-морській базі Куантіко, на сході Вірджинії, де і приступили до втілення в життя проекту по вивченню особистості злочинця агенти ФБР, які зробили спробу проникнути у свідомість деяких серійних вбивць. Побувавши в багатьох місцях їх утримання агенти ФБР провели опитування приблизно сорок найвідоміших злочинців Америки. В їх числі Ед Гейн, Чарльз Менсон, Річард Спек, Девід Берковіц, Джон Уейн Гейсі та Тед Банді.

Завдяки зібраній інформації члени BSU змогли розробити революційний метод «реконструкції особистості злочинця», який почали використовувати як основну зброю в боротьбі з даним видом злочинності [2, с. 303; 4].

Варто також зазначити, що деякі джерела заперечують той факт, що автором терміну «серійне вбивство» є Роберт К. Ресслер. Авторство приписується кримінологу (а тоді ще слідчому поліції) Роберту Кеппелу, оскільки він як і Ресслер займався розслідуваннями серійних вбивств (зокрема, найбільш відомими є розслідування у справах Теда Банді та Гері Ріджуея), а також науковою діяльністю. Зустрічається також позиція, відповідно до якої, автором терміну «серійне вбивство» є спеціальний агент, викладач

Академії ФБР Роберт Хейзелвуд. Але насправді, він вже дещо пізніше розробив класифікацію серійних вбивць [3].

Між тим, західні криміналісти використовували і продовжують використовувати сьогодні поняття серійних вбивств для означення досить вузького кола діянь. А саме, йдеться про три і більше окремі вбивства, між якими мають місце періоди емоційного спокою. Крім того, дуже важливо те, що вбивства вчиняються з незрозумілою на перший погляд жорстокістю та садизмом, і домінуючим мотивом їх вчинення є досягнення психосексуальної розрядки (так званий «неочевидний» мотив) [2, с. 159, 177].

Серійні вбивства не відносяться до числа традиційних вбивств, з якими зазвичай стикаються працівники правоохоронних органів. Адже, якщо в основі більшості злочинів лежать цілком визначені, доступні розумінню мотиви (користь, ревнощі, помста та ін.), то серійні вбивці – це безмотивні вбивці, «вбивці для розваги». Ці особи відчувають потяг до вбивства, воно стає для них способом життя, сенсом всього їх існування. Вони вбивають виключно заради задоволення, вчиняють вбивство заради самого вбивства, тому і відсутній явний, «логічний мотив» [5, с. 7-9].

Варто звернути увагу, що саме цей підхід до визначення поняття серійного вбивства, який запропонований агентами ФБР є найбільш правильним і оптимально відображає сутність досліджуваного явища.

На території України і Росії термін «серійне вбивство» почав вживатися лише з початку дев'яностих років. З того часу ним оперують вчені, співробітники правоохоронних органів і засобів масової інформації; дане поняття фігурує в офіційних документах, але в законодавстві України дефініція серійних вбивств відсутня. У зв'язку з цим, немає єдиного загальноприйнятого підходу до розуміння серійних вбивств, що несе відповідні негативні наслідки [6].

Це ж стосується і серійних зґвалтувань. Завдяки засобам масової інформації дані поняття ввійшли в повсякденний вжиток не тільки спеціалістів, а й звичайного населення.

Вяляючись одним із видів статевих злочинів, серійні зґвалтування зберігають кримінально-правові та кримінологічні па-

раметри згвалтування в цілому, але, в той же час, дана категорія відрізняється від основної групи рядом показників, які зумовлені особливостями серійних злочинів.

Серійні вбивства та серійні згвалтування мають спільні риси, що зумовлює їх включення в поняття «серійні злочини». Могачев М.І. розглядає останні як «специфічний варіант частого багатоепізодного насильства, спрямованого проти особи і статевої недоторканності, що вчиняється, як правило, в умовах неочевидності одним злочинцем» [1, с. 9-10].

Таким чином, перед тим як розглядати ознаки кожної з даних категорій, необхідно здійснити загальну характеристику серійних злочинів, що дозволить відмежувати їх від інших суміжних явищ та відобразити ті якісні особливості, які складають сутність серійних злочинів.

Перша ознака серійних злочинів полягає в тому, що вони **відносяться до насильницьких злочинів**. Поняття насильство та похідні від нього широко використовуються в чинному Кримінальному кодексі України. Під насильством розуміють фізичний або психічний вплив особи на іншу людину, який порушує її право на особисту недоторканність, з метою досягнення певного особистого «задоволення».

Насильство є лише активними умисними суспільно небезпечними діями. Тобто, особа вчиняє певні дії спрямовані проти іншої особи. Ці дії відображають примусовий вплив, який здійснюється всупереч волі потерпілого, з застосуванням проти нього сили.

Насильницькі злочини характеризуються заподіянням шкоди життю, здоров'ю, особистій свободі іншої людини, заподіянні тілесних ушкоджень, мордуванні, побоях, а також залякуванні, погрозам потерпілому.

В центрі мотивації насильства лежить ігнорування прав і свобод людини. Мається на увазі те, що формуючи свій злочинний умисел особа ігнорує і порушує основоположні права інших, не вважає їх цінністю і намагається задовольнити свої потреби за рахунок їх порушення [6, с. 86-87; 7, с. 124-136].

Всі ці характеристики властиві і серійним злочинам. Оскільки мова іде про серійні вбивства та серійні згвалтування, вчинен-

ня яких по суті неможливо без застосування насильства, а також з огляду на інші особливості цих злочинів, ми бачимо, підтвердження того, що серійні злочини належать до насильницьких злочинів. На основі описаної ознаки можна також аргументувати те, що вчинення злочинів проти власності, які вчиняються з корисливих мотивів, не відносяться до серійних злочинів.

Наступна ознака – це **кількість злочинів**. Для того, щоб говорити про наявність серії злочинів має бути вчинено не менше трьох вбивств чи зґвалтувань. Тільки при такій кількості можна точно визначити лінію поведінки особи та правильно охарактеризувати склад злочину. Тому при підрахунку вчинених злочинів, не можна до однієї серії включати вбивства та зґвалтування, оскільки такі дії передбачають різні склади злочинів і особливості кожного з них не дозволять точно охарактеризувати серію як таку [3].

Щодо співучасті при вчиненні серійних злочинів, то вона можлива тільки у **формі співвиконавства (проста форма)**. Тобто, ідеться про таке організаційно-структурне утворення, при якому всі співучасники здійснюють роль виконавців. Це означає, що дії кожного утворюють об'єктивну сторону складу злочину, хоч і не обов'язково, щоб їх поведінка була ідентичною. Реальна характеристика може полягати як у вчиненні ідентичних діянь, так і у вчиненні різних дій, які в сукупності утворюють об'єктивну сторону злочину [8, с. 252; 2, с. 291].

З усієї кількості злочинів, що вчиняються число умисних сягає 90-92%. У цю статистику можна включити і серійні злочини, адже ще однією їх ознакою є **умисний характер**. Так, суб'єктивна сторона такого злочину характеризується виною у формі умислу – особа розуміє, що здійснює посягання, передбачає, наслідки свого діяння і бажає чи свідомо допускає настання таких наслідків [8, с. 189-195].

Серійні злочини – це особлива категорія злочинів, мотиви вчинення яких не є традиційними та доступними для розуміння. Їх варто охарактеризувати як комплекс емоційно опосередкованих зв'язків та підсвідомих психологічних спонук, що означатиме **відсутність мотиву у кримінально-правовому розумінні**, як частини суб'єктивної сторони складу злочину. Адже, мотиви

серійного злочинця є «нелогічними» і «неочевидними», тому що такі злочини вчиняються заради задоволення та забави, заради самого злочину, коли для злочинця має особливе значення алгоритм його дій та ритуал поведінки [2, с. 159; 5, с. 9-10].

Наявність інших мотивів не виключається, але вони повинні носити виключно додатковий характер і в жодному разі не виключати характерну серійним злочинам безмотивність.

Характерною особливістю серійних злочинів є те, що в більшості випадків в одному епізоді наявна тільки одна жертва. Хоча, це не є обов'язковою ознакою. Але слід звернути увагу на те, що при наявності декількох жертв в одному епізоді все одно мають мати місце три і більше епізоди злочинної діяльності, незалежно від кількості жертв в кожному з них, адже серійні злочини мають свій специфічний склад.

При цьому, між такими епізодами обов'язково повинні мати місце **періоди «емоційного спокою»** (періоди «остивання», коли не вчиняються злочини і відбувається тимчасове заспокоєння серійника), які дають можливість чітко відокремити один злочин від іншого (а також, розділити між собою епізоди). Ці перерви (паузи) можуть тривати від декількох годин до багатьох років і відрізняють серійні злочини від суміжних з ними явищ [2, с. 177].

Існування періодів «емоційного спокою» зумовлює також те, що для серійних злочинів не є визначальною ні часова, ні територіальна прив'язки. Тобто, один серійний вбивця може вчиняти злочини в різних точках земної кулі з проміжками, навіть, в десятки років.

Таким чином, на основі вищенаведених ознак можна запропонувати наступне визначення:

«Серійний злочин – вчинення одним чи кількома співвиконавцями умисних вбивств або зґвалтувань, які налічують три і більше епізоди, що відокремлені між собою періодами «емоційного спокою», носять безмотивний з точки зору кримінального права характер, а також не обмежені територіальною або часовою прив'язками».

Так, серійним злочинам притаманний ряд специфічних ознак, які відрізняють їх від злочинів, відповідальність за які на даний

час передбачена у кримінальному законодавстві. Але ці ознаки не відображаються при кваліфікації. Тобто, серійне вбивство як таке не існує і всі його якісні ознаки нівелюються у зв'язку з тим, що склад злочину, передбаченого ст. 115 «Умисне вбивство» охоплює широкий спектр суспільних відносин, пов'язаних з правом на життя (в тому числі і тих, які виникають при вчиненні серійних вбивств) і кваліфікація за даною статтею просто не містить всіх індивідуалізуючих ознак серійних вбивств, які, окрім того, не притаманні іншим злочинам. А згвалтування відповідно до ст. 152 і 153 не відображають орієнтованість серійного гвалтівника на сам злочин та процес його вчинення, не характеризують в повній мірі суб'єктивну сторону. При високому рівні латентності цих діянь, серійні згвалтування залишаються ще більше прихованими від офіційних статистик ніж інші злочини та практично неможливим робиться виявлення серії як такої.

Для того, щоб забезпечити ефективну протидію серійним злочинам необхідно перш за все дійти єдиного розуміння суті даного явища в теорії. Це зробить можливим подальше внесення змін до законодавства.

Оскільки на даний момент спеціальна стаття, в якій розкритався б зміст серійних вбивств відсутня, то вони поглинаються загальною нормою, а всі інші особливості відіграють допоміжну роль і впливають, в принципі, тільки на формування у суду власної думки з приводу справи.

В зарубіжних країнах, зокрема в США, на сьогодні вже є чималий досвід боротьби з серійними злочинами. Так, з кінця 1970-х років агенти Наукового відділу Федерального Бюро Розслідувань з дослідження особливостей поведінки злочинців (BSU) – штаб розташовувався в Академії ФБР на воєнно-морській базі Куантіко, на сході Вірджинії – приступили до втілення в життя проекту по вивченню особистості злочинця, зробивши спробу проникнути у свідомість деяких серійних вбивць. Побувавши в багатьох місцях їх утримання агенти ФБР провели опитування приблизно сорок найвідоміших злочинців Америки. В їх числі Ед Гейн, Чарльз Менсон, Річард Спек, Девід Берковіц, Джон Уейн Гейсі та Тед Банді.

Завдяки зібраній інформації члени BSU змогли розробити революційний метод «реконструкції особистості злочинця», який почали використовувати як основну зброю в боротьбі з даним видом злочинності [9].

У зв'язку з ростом числа серійних вбивств, у ФБР створили Національний банк даних, для допомоги поліцейським всієї країни в розслідуванні таких злочинів. В результаті виник Національний центр з вивчення особливо тяжких злочинів (NCAVC), завданням якого стала ідентифікація і вистежування убивць-рецидивістів. Церемонія відкриття центру відбулась в червні 1984 р. NCAVC знаходиться у віданні BSU, це перший у світі дослідницький центр, що спеціалізується на вистежуванні серійних вбивць [2, с. 303-304].

Крім згаданої вище методики, важливим досягненням NCAVC є розроблена у 1981 році програма призначена для збирання та співставлення інформації про вчинювані особливо тяжкі злочини, ціллю якої була саме ідентифікація серійних вбивць (VICAP – Violent Criminal Apprehension Program). В створенні цієї програми активну участь приймав колишній детектив із Лос-Анджелеса Пірс Брукс. Він розробив проект Національного комп'ютерного банку даних, куди повинні були заноситись відомості про нерозкриті злочини.

На перших порах програма Брукса зіткнулась із великою кількістю проблем, в тому числі, з недостатнім фінансуванням і небажанням місцевих працівників поліції заповнювати складні анкети стосовно нерозкритих злочинів. Але згодом анкети спростили, а в 1994 році Конгрес виділив на цю програму велику суму коштів.

Аналогічна робота в 1980-х роках була проведена в Великобританії. Там на базі Ліверпульського Університету під керівництвом Д.Кантера було організовано центр слідчої психології, один із напрямків діяльності якої був пов'язаний із розробкою методів ідентифікації серійних вбивць. В 1986 р. створена комп'ютерна база даних «CATCHEM», в яку заносились дані про злочини, пов'язані з вбивствами сексуального характеру та з випадками викрадення дітей [2, с. 304, 10].

Загалом, питанням вивчення поведінкових тенденцій серійного вбивці приділялось чимало уваги в роботах зарубіжних науковців. Д.Дуглас та К.Манн, наприклад, зробили досить важливий внесок у практику розслідування серійних вбивств. На основі вивчення поведінки серійного вбивці ними було розмежовано спосіб дії злочинця - «modus operandi», і його так званий почерк або автограф - «signature». Так, при професійно здійсненому аналізі цих двох складових стає можливим виявлення серійного вбивці та розкриття серії вбивств [10].

Що ж до вітчизняної проблематики розслідування серійних вбивств, то в криміналістиці до цього часу дана категорія злочинів залишається малодослідженою. В результаті, методики розслідування серійних вбивств відсутні, а застосування методик розслідування звичайних вбивств є неефективним. Тому в багатьох випадках розкриття серійних вбивств є не наслідком організованої та продуманої роботи правоохоронних органів, а наслідком випадкового затримання злочинця. Неправильна організація розслідування призводить до втрати часу та задіяння невинуватено великої кількості працівників правоохоронних органів, що однаково не приводить до бажаних результатів.

Важливим етапом розслідування серійних вбивств є саме встановлення серії – тобто, отримання даних, на підставі яких слідчий може зробити висновок, що кілька однорідних вбивств вчинено однією і тією ж особою (чи групою осіб). Своєчасне їх об'єднання в одне провадження дозволяє акумулювати інформацію, яка отримана раніше з різних справ, а потім більш цілеспрямовано та продуктивно цю інформацію використати для розкриття і розслідування вбивств, що раніше знаходились в роз'єднаних справах.

Таким чином, найскладніша задача, що виникає при розслідуванні – виявлення серії. Для цього слідчий повинен провести аналіз даних, які свідчать про збіг ознак, що дозволяє зробити обґрунтований висновок про вчинення вбивств однією особою. До цих ознак відносять, зокрема, картину злочину (в тому числі, наявність так званого «підпису», а також «автографу» злочинця), судово-медичні ознаки (фіксація, наприклад, стереотипного

комплексу дій при нанесенні тілесних пошкоджень), певні спільні ознаки жертви (стать, вік, зовнішній вигляд, професія), циклічність (певна періодичність) і т.ін.

Але значною проблемою при вирішенні питання про об'єднання справ в одне провадження є відсутність централізованої інформації про вчинення аналогічних злочинів на території області, регіону, держави або за її межами. Тому вкрай важлива взаємодія всіх правоохоронних органів з метою обміну інформацією [10; 11, с. 213-214].

Підвищенню результативності розслідування справ зазначеної категорії може посприяти створення спеціальних слідчо-оперативних груп, на які було б покладено розслідування лише серійних вбивств.

1. Могачев М.И. *Серийные изнасилования*. – М.: Логос, 2003. – 288 с.
2. *Энциклопедия серийных убийц* / Г.Шехтер, Д.Еверит – М.: «Крон-Пресс», 1998 г.
3. *Что такое серийное убийство?: Slaughter House. Маньяки и серийные убийцы [Электронный ресурс]*. Режим доступа: <http://www.serial-killers.ru/materials/chto-takoe-serijnoe-ubijstvo.htm>
4. Модестов Н. С. *Маньяки... Слепая смерть: Хроника серийных убийств - OCR* Палек, 1998 г.
5. Лавров Н. Н. *Маньяки: охотники на людей*. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 252 с.
6. Храпцов О.М. *Щодо видів насильницьких злочинів // Вісник Національного університету внутрішніх справ*. – 2011. – № 3 (50). – с.86-93
7. Иванов Ю.Ф. *Кримінологія: Навч. посіб.* / Ю.Ф. Иванов, О.М. Джуджа. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.
8. Фріс П. Л. *Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене*. – К.: Атіка, 2009. – 512 с.
9. *Охотники за умами. ФБР против серийных убий* / Джон Дуглас, Марк Олшейкер – М.: «Крон-Пресс», 1996 г.
10. Логунова О.А. *Применение знаний о личности и поведении серийных сексуальных убийц в правоохранительной деятельности (обзор зарубежного и отечественного опыта) [Электронный ресурс]*. / *Электронный журнал «Психологическая наука и образование»*. – Режим доступа: www.psyedu.ru.

П. Кучинська О.П. Деякі особливості розслідування серійних вбивств / Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №4. – с. 212-216.

Данилів О.М. Серійні злочини у системі злочинів проти особи

В статті висвітлюється проблематика серійних злочинів через призму злочинів проти особи. Детально досліджено ознаки даного явища та проаналізовано сучасний стан національної законодавчої основи даного інституту.

Ключові слова: злочини проти особи, насильницькі злочини, серійні злочини, серійні вбивства, серійні згвалтування.

ДанылиВ О.Н. Серийные преступления в системе преступлений против личности

В статье освещается проблематика серийных преступлений через призму преступлений против личности. Подробно исследовано признаки данного явления и проанализировано современное состояние национальной законодательной основы данного института.

Ключевые слова: преступления против личности, насильственные преступления, серийные преступления, серийные убийства, серийные изнасилования.

Danyliv O.M. Serial crimes against the person offenses system

In the article the author highlights the problem of serial crimes through the prism of crimes against the person. Investigated in detail the signs of this phenomenon and analyze the current state of the national legislative framework of this institution.

So, today, crime is a relatively independent and dynamic social system whose elements have specific crimes. One of these elements is a serial crimes that include serial murder and serial rape. These terms are relatively new, despite the deep historical roots of the phenomena studied.

Currently, in science there is no single approach to the definition of «serial murders». No mention of this term and in any domestic legal act. As a result, without theoretical and legislative framework can not adequately organize the investigation and disclose such crimes. Serial crimes is a special kind of crime against the person, which features a number of features that make it impossible to investigate serial crimes using standard techniques.

Thus, today serial crimes are not considered as a separate subject of study. Through the prism of the current criminal law investigated only some manifestations of this type of crime, which eliminates almost all of its qualitative features.

For mass serial crimes often include phenomena which do not reflect the content of the concept.

Keywords: crimes against persons, crimes of violence, serial crimes, serial murder, serial rape.